

A FORDULAT ÉVEI

(A SZABADKAI SAJTÓ TÖRTÉNETE második részének bevezető fejezete)

Szabadka sajtótörténete szempontjából 1919 és az ezt közvetlenül követő esztendőek nem egyszerűen azért jelentik a háború előtti időszak folytatását, mert 17 és 18 után következnek 19, hanem sokkal inkább azért, mert két korszakot áthidaló folyamatosságról van szó, olyan folyamatosságról, amelynek útjelző köve néhány jelentősebb, történelmi változásokat túlélő sajtótermék. Ezek között — mintegy az új történelmi korszakban való indulás első kilométerköveként — meg kell említeni a még a múlt század végén havilapként született, majd hetilappá előlépett Nevent, amely azonban a vérzivatar kitörésekor beszüntette megjelenését, mert katonának hívták be legtöbb munkatársát. Az új korszak beköszöntésének ugyanis első jele volt a sajtó berkeiben, hogy a Neven 1918 novemberének közepén újra megjelent, mégpedig napilapként, jelezve a város történetének minőségi változását. Maga a Neven azonban még nem volna elegendő ahhoz, hogy megjelenésével rányomja a folyamatosság bélyegét a város sajtóéletére. Ez a lap bizonyára csak a kivétel meggyőző, vagy kevésbé meggyőző érveléssel tanúsodna a nagy történelmi változásnak a régitől eltérő, egészen új útja mellett, annál inkább, mert hiszen újbóli megjelenése éppen ennek a változásnak a lényegét emeli ki: a délszláv állam megalakulását a régi monarchia e táján. Ha tehát a folyamatosságot keressük a sajtótörténetben a bekövetkezett mélyreható változások ellenére is, akkor a Neven mellett fel kell figyel-nünk olyan sajtótermékekre, amelyek pusztán létükkel is magukkal hozták az új Szerb—Horvát—Szlovén Királyságba a régi monarchia életének legalább egy, címünkben megbújó picinyke maradványát. És akkor észrevesszük a Bácskai Hírlapot, Braun Henrik egykori lapját, mely 1897-től egészen 1919 elejéig első megszűnéséig, naponta bekopogtatott az olvasókhoz, de még ez a megszűnés sem vetett véget életének, mert néhány hónap múlva újra megjelent, ha új címmel is, mint Magyar Újság, sőt két esztendő múlva újra felölthette a régi címet. És észrevesszük a Pusztai Béla szerkesztette Szabadkai Újságot — még akkor is, ha később Suboticei Újságra változtatta nevét. Nem kerüli el figyelmünket a Délvidék sem, mely a túlságosan is keresztényszocialista Bácskai Napló helyett indult 1917 áprilisában, amikor a háború borzalmai és kilátástalansága nyomán egyre inkább terjedő szocialista eszmék bizonyos visszavonulásra kényszerítették a jobboldalt, de aztán az új világban kiadói újra alkalmasnak látták az időt arra, hogy visszakanyarodjanak a régi címhez. És különösen nem feledkezünk meg a Bácsmegyei Naplóról, amely némi megszakitással 1903 óta járta a fejlődés útját, és csodálatosképpen éppen az új körülmények között, szláv környezetben érte el végül fejlődésének csúcspontját, amikor vitathatatlanul az egyik legjobban szerkesztett és legismertebb magyar nyelvű napilappá vált Magyarország határain kívül.

Ezek azok a lapok, amelyek megadják a jellegét annak, a háborút közvetlenül követő időszaknak, amelyet méltán nevezhetünk a múlt folytatásának. Ez a jelleg azonban természetesen egyáltalán nem szűkíti le az új körülmények között kibontakozó új sajtóéletet, amelynek új irányát feltétlenül a megváltozott helyzet szabja meg, még attól eltekintve is, hogy a szláv államban a város szláv nemzetiségű lakossága a régi bilincstől megszabadulván, egészen természetesen egyre inkább kifejezésre juttatja lapéhségét, és bizonyára ennek a lap- és betűéhségnek a következménye, hogy a régi időktől eltérően rohamosan szaporodni kezdenek a szláv nyelvű lapok is, anélkül azonban, hogy ez a szaporodás a magyar lapok számbeli visszaszo-

ulását jelentené. Éppen ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy az új körülmények — a nemzeti türelmetlenség időnként jelentkező hullámai és a hatósági megszorítások ellenére is — bizonyos kiegyenlítődést hoznak létre a város nemzetiségei között — legalábbis ami a sajtótermékek számát illeti. És ezzel kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy — különösen az első időben — igen divatosá váltak a kétnyelvű lapok is, szinte önkéntelen hangsúlyt adva egy olyan szükségyszerűségnek, amelyet a nemzetiségek együttélésének puszta ténye diktál. Ez a kiegyensúlyozott számbeli fejlődés a magyarázata annak is, hogy a két háború közötti időszakban olyan szintet ért el a Szabadkán megjelent lapok száma, ami szinte elképzelhetetlen még annak is, aki tudja, hogy a város sajtótörténetének első időszakában amelyet 1848-tól 1919-ig foglaltam össze első kötetemben, (*Szabadkai sajtó*. Életjel Könyvek 2. Szabadka, 1973). mintegy 140 különféle lap látott napvilágot ebben a városban. Ezt a számot ugyanis, amely (ha 1871-től számítjuk is!) mintegy ötven esztendő sajtó terén kifejtett munkájának eredményét jelzi, szinte pontosan kétszeresen túlszárnyalja az 1919 és 1945 közötti, valamivel több mint negyedszázad sajtótermékeinek száma.

Az imént bizonyos kiegyenlítődéstről, kiegyensúlyozottságról beszéltem a város nemzetiségei között a sajtótermékek megoszlása tekintetében. Ezt a kiegyenlítődést azonban nem lehet egészen leegyszerűsítetten tekinteni. Mert igaz ugyan, hogy fenntartás nélkül vonatkoztatható a számbeli adatokra, viszont semmiképpen sem jött létre a lapok súlya, jelentősége tekintetében. Ennek legfőbb megnyilatkozási formája az a jelenség, hogy ugyanakkor, amikor a város magyar lakosságának a régi Jugoszlávia egész ideje alatt megvolt a maga napilapja, a szláv napilapok nem voltak képesek huzamosabb ideig fennmaradni — még szubvencióval sem, hiszen például a Jugoslovenski dnevnik is csak öt esztendeig élt, s aztán átköltözött Szabadkáról Újvidékre, de csakhamar ott is megszűnt. Joso Šokčić úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy a szláv lakosság elsősorban a belgrádi és zágrábi nagy lapokat olvasta, és nem érezte szükségét más lapok olvasásának. Ennek szerinte az az oka, hogy tulajdonképpen csak ekkor kezdte igazán megszokni az újságolvasást, ez volt Szabadkán a szláv napisajtó első igazi olvasónemzedéke. A többség ugyanis a földművesek soraiból került ki, s ez a réteg azelőtt egyáltalán nem is olvasott napisajtót, a szállásokra nem járt ki az újságárús. Amikor tehát most hozzájutott egy nagyvárosi újsághoz, fölöslegesnek érezte mellette még a helyi lapot is. A belgrádi és zágrábi lapok egyébként is korán reggel Szabadkára érkeztek, és sok helyi hirt is közöltek. S ha valaki mégis nagyobb érdeklődéssel fordult a helyi események felé is, akkor a helybeli magyar lapot vásárolta meg, tekintve hogy ismerte a nyelvet.

A Hírlap egy alkalommal, a Neven ideiglenes betiltásával kapcsolatban szintén foglalkozott a szláv sajtó kérdésével, és egyebek között megállapította:²

„Általában véve a suboticei szláv sajtóról el lehet mondani, hogy még nem nőtt ki a gyerekcipőkből...”

„Suboticán még kizárólag a pártérdek az a mechanikai erő, mely utcára veti a lapokat. Horizontjuk tehát szűk körű, szemléletük egyoldalú, újságírói stílusuk alig van, hogy újságírói készületségről és modern sajtószolgálati szervezetről szó se legyen.”

És a konklúzió:

„A jó újság kultúrmunka, és ezért a magyarság is szeretné, ha a suboticei szláv sajtó minden tekintetben megfelelné a követelményeknek, mert ezzel emelkednék Subotica kultúr színvonala.”

A magyar Hírlap tehát 1921-ben így látja a dolgokat. De tizenöt év után hasonló értékelést találunk a szláv Naše slovo hasábjain is:³

„A sajtónkkal végzett eddigi kísérletek azért buktak el, mert nem gyökereztek a nép minden rétegében, mert különböző mesterséges csoportokra és különböző rendelkezési alapokra támaszkodtak, és többnyire avatatlan elemek kezében voltak. Ha népünk és a tartomány értelmisége nem képesek maguknak komoly és erős napisajtót teremteni, akkor nem érdemlik meg, hogy több figyelmet fordítsanak szükségleteikre, mint eddig. Mi vagyunk a tartomány legszamosabb és legkultúraltabb eleme. A múltban megteremtettük

a nagy és tekintélyes Matica srpskát is, az egyesülés előtt több napilapunk is volt. Lehetne most is, csak dolgozni kell.

Mindaddig, amíg nem oldjuk meg ezt a kérdést, nincs jogunk arra, hogy rosszmájúan tekintsünk a jó és komoly magyar sajtóra, s hogy felpanaszoljuk, hogy illetékes helyen nem fordítanak elég figyelmet szükséges-leteinkre."

Mindez azonban a későbbi esztendőök problémája. Maga 1918 és a fentiekben említett folyamatosság egészen más jellegű, feleletre váró kérdéseket rejtett magában. Mert hát ezt a látszatra zavartalan folyamatosságot több oldalról megnyilatkozó hatások tették szövevényessé. Az események gördülését és a város helyzetére való kihatását nem lehet arra leegyszerűsíteni, hogy 1918. november 10-én megalakult Szabadkán a bunyevácok és szerbek népi tanácsa, és Blaško Rajić szónoki szavai után az egyesülés mellett szállt síkra. A történelmi valósághoz tartozik, hogy már három nappal a tanács megalakulása után, 1918. november 13-án bevonult a szerb hadsereg, és természetesen a tanács tagjai is megjelentek fogadtatásán a vasútállomáson. A fogadtatás ünnepségei azonban csupán az események irányát jelzik, de nem egyúttal a több oldalról megnyilatkozó hatás összeütközése keltette bizonytalanságérzetet is. Mert igaz ugyan, hogy 1918 novemberében a nemzeti felszabadulást és az impériumváltozást jelentette Szabadka szláv lakossága számára, a háttér azonban korántsem ennyire egyszerű. A nemzeti felszabadulás tényét ugyanis sokrétűbbé tette az a körülmény, hogy körülbelül ebben az időben, 1918 októberének utolsó napján az ószirózsás forradalom eredményeképpen polgári demokratikus kormány került uralomra Magyarországon. Ez a körülmény meglehetősen nagy zavarokat keltett még a szabadkai magyar lapok szerkesztőségében is. A baloldali irányzat ugyanis, különösen azután, hogy már 1918 novemberében megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely egyre inkább az események élére került, míg végül 1919 márciusában sor került a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltására is, legalább annyira idegen volt a polgári, sőt néha határozottan jobboldali beállítottságú szerkesztőségek előtt, mint a délről bevonuló szerb hadsereg.

Másrészt a nemzeti felszabadulást hozó szerb katonák zászlaján hiábé kereste volna bárki is a teljes társadalmi felszabadulás jelszavait is. A történelmi szempontból előretett lépést jelentő fordulat éppen ezért magában hordozta a megtorpanás csíráját is. A Szabadkára bevonuló szerb csapatokat a magyarok képviselőjeként így köszöntötte dr. Havas Emil, a háború előtti időszak egyik ismert szerkesztője:

„Testvéreim! A magyar nemzeti tanács megbízásából üdvözöllek benneket a szabadkai magyar polgárok nevében... Minthogy a békéhez közeledünk, egy szabad, demokratikus állam küldötteiként köszöntelek benneket az új magyar demokratikus nép nevében”.

A szigorú intézkedések ellenére is voltak olyan jelek, amelyek arra utaltak, hogy az új határvonal innenső oldalán is a demokratizálódás irányában fejlődnek az események. 1919 márciusának végén Szabadkán megtartották a szociáldemokraták pártkongresszusát a Bácska, Bánát és Baranya területén működő pártszervezetek küldötteinek részvételével. A kongresszuson a nemzetközi szolidaritás dokumentálásaképpen megjelent az országos szerb szociáldemokrata párt képviselőjében Dragiša Lapčević szerb országgyűlési képviselő és dr. Nedeljko Košanin belgrádi egyetemi tanár. „Nagyképű akarnokok helyett tisztos képű, becsületos meggyőződésű munkások folytattak tanácskozást a munkásságot megváltó eszmékről” — írja erről a kongresszusról a Szabadkai Újság.⁴ Lapčević képviselő pedig így beszélt a helyzetről — a szintén a Szabadkai Újságból vett, bizonyára nem szó szerinti idézetben:

„Az öt esztendeig tartó háború tulajdonképpen a tőke harca a tőke és a proletariátus ellen. Közel az idő, amikor a munkásság a helyzetet fel tudja fogni és magáról a rabszolgát lerázni. Szervezkedni kell minden munkásnak, és akkor megsemmisíthető lesz a mai áldatlan társadalmi rendszer.”

„Habár a magyar nyelvet nem ismerem — ezek már dr. Košanin szavai —, hiszem, hogy minden elvtársam meg fogja érteni beszédemet, mert proletár nyelven szólok hozzátok. A proletár nyelv nemzetközi, azt mindenki megérti.”

Ezzel a megértéssel bizonyára nem is lett volna baj. Német elnök például bejelentette, hogy az akkor még csak megszállottnak tekintett terület szociáldemokrata szervezetei csatlakoznak a belgrádi nemzetközi szociáldemokrata párthoz, Váci András pedig mindjárt azt is indítványozta, hogy magyar, német és szláv nyelvű szocialista lapokat kellene alapítani. A kongresszus magáévá is tette ezt az indítványt, azzal, hogy a lapok teljes függetlenségének megóvása végett mindjárt nyomdákat is rendelkezésükre kellene bocsátani.

Nagy tervek, jóval több lelkesedéssel, mint valóságérzettel. De hát ezt a lelkesedést látszott igazolni az 1918. november 25-én összeült vajdasági nemzetgyűlés is, amely elhatározta a Szerb—Horvát—Szlovén Királysághoz való csatlakozást, és megalakította a Narodna upravát, azaz a nemzeti tanácsot — kormányjelleggel. Az új vajdasági nemzeti tanács aztán úgy határozott, hogy az új határok közt maradt nem szláv népeknek biztosítja minden jogát, hogy fejleszthessék nemzeti létüket mint kisebbségek, s ugyanakkor követelte, hogy a határokon kívül maradt szerbek, bunyevácok és sokácok is ugyanilyen jogokat élvezzenek.

Micsoda reményt adó kezdet! A népi baloldal erősnek érezte magát. A kommunista párt ugyan, amelynek Belgrádban központi lapja volt, nem is tervezte Szabadkán külön lap indítását, de a befolyása — mint az 1920. évi választásokon meg is mutatkozott — igen erős volt a városban. Ezt tanúsítják a négy párt választási küzdelméből született eredmények is. A bunyevác pártnak jutott 2600 szavazat, a radikális párt 2550 s a demokrata 2185 szavazata mellett ugyanis a kommunistáknak is jutott 2405 szavazat, a választási rendszer előírásai alapján azonban a szavazatoknak ez a kiegyenlítettsége is csak azt jelentette, hogy a kommunista párt egy mandátumot kaphatott a bunyevácok és a radikális párt 3—3 mandátuma mellett. Minthogy a belgrádi Marinović, a kommunisták képviselőjelöltje fővárosi mandátumát tartotta meg, a szabadkaiát átengedte helyettesének, Váci Andrásnak. Ez a helyzet azonban — mint ismeretes — nem sokáig tartott, mert a parlament a későbbiekben megsemmisítette a kommunista párt minden mandátumát, s magának a pártnak is a betiltás lett a sorsa.

A helyzet tehát tele volt ellentmondásokkal, s ez a magyarázata annak, hogy a gyakorlatban csak formális maradt az újonnan megalakult vajdasági nemzeti tanácsnak a kisebbségek jogaira vonatkozó ígéretes nyilatkozata is, ami persze egyáltalán nem csoda, mert hiszen az SZHSZ Királyság, a háború után létrejött új szláv állam is csak burzsoá monarchia volt, s így nem hozott magával lényeges társadalmi haladást a régi monarchiához viszonyítva. Éppen csak megfordult a kerék. Ez pedig egyre világosabbá vált már a kezdetben is. A szerb hadsereg Szabadkára történt bevonulása után a helyőrség parancsnokának rendelete egészen logikusan hangzott ugyan, amikor harmadik pontjában a sajtóra vonatkozóan a legszigorúbban megtiltotta a nyugtalanító és izgató hírek terjesztését, amelyek megzavarhatnák a fennálló rendet. A rendelet értelmében a lapoknak tilos volt írniuk a szerb hadsereg mozdulatairól és minden olyasmiről, ami rossz vért szült volna a lakosság körében, és megzavarhatta volna a hadsereg és a nép közötti viszonyt. A későbbi rendelkezések azonban nagyon is ellentétben álltak a népi tanács nyilatkozatával. Hadd hivatkozzak ezzel kapcsolatban a Neven egy kis hírére:⁵

„*Nyelvünk a hivatalokban.* Néhány nappal ezelőtt rendelet érkezett, amelyben a belügyminiszter ismételten figyelmezteti az egész tisztviselői kart, hogy a mi nyelvünkön intézze az ügyeket, vagy ha még nem tudja, akkor minél előbb tanulja meg. Ez azért szükséges, mert a jelenlegi helyzet rendeződése után rendelet jelenik meg, amely határidőt szab, hogy a tisztviselőknek meddig kell elsajátítaniok nyelvünket, mert különben elbocsátják őket a szolgálatból. Ez a rendelet azokra a magyar tisztviselőkre vonatkozik, akik nem beszélik nyelvünket, s akik elvesztenék egzisztenciájukat, ha meg kellene válniuk szolgálatuktól. Az ő érdekük, hogy minél előbb és minél jobban elsajátítsák.”

És még csak nem is egyszerűen az „állami nyelv” jelentkezéséről van szó, hanem ezen belül még nagyobb megszorításról: a cirill betűhasználat elrendeléséről. A Nevenből ugyanis megtudjuk azt is, hogy a hatóságok olyan

értelemben intézkedtek, hogy a cirill-írásnak kell elterjednie a latin betűk helyett.⁶ A Neven azonban az első idők lelkesedésében így reagál erre a hírré is: „Ne tartson senki semmitől, minden bunyevác meg fogja tanulni a cirillbetűket — csupán az szükséges, hogy legyünk türelemmel még egy kis ideig.”

Matijević polgármester pedig már 1919 decemberében szigorú rendeletet adott ki, hogy az újdarabokat hivatalos nyelven kell megszerkeszteni. A hivatalfőnököknek sürgősen jelenteniük kellett, ha „alantas közegeik” nem beszélnek a hivatalos nyelvet, s emiatt nem tehetnek eleget a rendelkezéseknek.

Mindez mindennapi fegyvere volt a burzsoá kormányzatnak a nemzetiségi kisebbségekkel, de ezen keresztül még a szláv néppel szemben is. A kormányzat ugyanis nem is elsősorban a nemzetiségiakkal állt hadilábon. Sokkal nagyobb veszedelmet jelentett számára az egyre erőteljesebben kibontakozó munkásmozgalom, még akkor is, ha a határon túl igen rövid életűnek bizonyult a külső beavatkozás folytán a tanácsköztársaság. S ebben a rettegésben szövetséges társat keresett még saját munkásosztályában is, abban reménykedve, hogy a nemzetiségi ellentétek felajzásával rést üthet a munkásmozgalom nemzetköziségén, szembeállíthatja egymással a szláv és a magyar munkásokat. Ez a törekvése mutatkozott meg például akkor is, amikor az osztályok közötti békíthetetlen harcot úgy akarta bemutatni, mint a magyar sovinizmus próbálkozásait — mint Petkovics Kálmán is részletesen kifejti *A tizennyolc nyárfa* című kis művében. Az egykori magyar nacionalizmus helyébe lépett új szláv nacionalizmus is arra törekedett a régi, bevált recept szerint, hogy nemzeti alapon megossza a munkásosztályt, s külön-külön aztán könnyebben leszámolhasson vele. Erre egyébként nagyon jellemző az antiszemitizmus is.

A Neven már 1919. február 11-i számában azt a kérdést veti fel a lakosság összeírása alapján, hogy mennyi magyar is van Szabadkán, úgy próbálva felmérni a magyarok számát, hogy a magyar hangzású neveket kereste a listán, s ennek alapján eljutott ahhoz a megállapításhoz, hogy igen kevés a tiszta magyar. „Olyan kevés, amennyinek még mi sem gondoltuk” — állapítja meg. Az efféle statisztika persze egyáltalán nem valami újdonság a sovinizmus fegyvertárában, hiszen ugyanezzel a mesterkedéssel, vagy valami hasonlóval éltek a háború előtt még a leghaladóbb polgári újságok is — a szlávok polgári jogai elleni harcukban.

Ekkor, 1918 után azonban még bonyolultabb volt a helyzet, mert a nemzetiségi ellentétek egyre inkább feloldódtak magában a népben — az osztályellentétek felismerésének hatására. S ha teltek a börtönök — mert hát az elégedetlenséget nemigen lehetett eloszlatni látszatjátékonykodással, néhány kilogramm liszt vagy egyéb élelmiszer kiosztásával az éhezőknek, hadi-övezgyeknek és hadiárvának —, nemcsak a magyar nemzetiség fiai kerültek a rács mögé, hanem szláv munkástevéreik is, akik osztályalapon képzelték el a harcot — nemzetiségi alap helyett. Csoda-e hát, ha ez a szövetségesei helyzet zavart keltett magában a sajtóban, a szerkesztőségekben is. Szabadka kereste önmagát, és ebben a keresésben egyre inkább az osztályérdekek váltak irányítónak a nemzeti érdekek mellett, sőt helyett. Ez a magyarázata annak is, hogy — mint Petkovics Kálmán is megállapítja említett könyvében — még a nemzetiségi ellentétekről is megfeledkeznek, ha a munkásmegmozdulásokra reagálnak, és szinte egyöntetűen lépnek fel — a Neven, a Narod, a magyar Bácskai Hírlap, a klerikális és jobboldali Bácskai Naplóról persze nem is beszélve.

De hát — visszatérve az 1919 elején a Neven által felvetett nemzeti-ségi megoszlásra — érdekes dolgokat mutatnak ki ezzel kapcsolatban a későbbi, 1921. január 31-i népszámlálás adatai. Szabadkának ekkor — a városi levéltárban őrzött hivatalos népszámlálási adatok szerint 101 709 lakosa volt. S a népszámlálás, illetve a népszámlálók adatai szerint ebből 70 737 szerbhorvát, és csupán 27 561 magyar. Persze nevéstéges volna ezeket az adatokat mondjuk az 1880. évi népszámlálás adataihoz hasonlítani, amikor meg mindössze 27 000 szláv lakost mutattak ki a kerekén 35 000 magyar lakossal szemben, mert igen jól tudjuk, hogy egyik népszámlálás eredménye sem tükrözi a való helyzetet, hanem csakis a nacionalista kormányzat törekvéseinek eredménye.

Persze ezek a légből kapott adatok a valóságban nincsenek komoly kihatással még a kisebbségek helyzetére sem, inkább csak szépséghibái, de jellemző szépséghibái a rezsimnek. Még a sajtó története szempontjából is jelentéktelen hatással voltak a magyar lapok megjelenésére, mert a város vezetősége (és az állami kormányzat) egyébként is a minimumra redukálta a megjelent magyar újságok számát, és ezektől az adatoktól függetlenül is olyan véleményét juttatta kifejezésre, hogy egy-egy kérelmezett lap megindítására nincs szükség, mert egyébként is elegendő magyar lap van már a városban.

Mindennek konkrét adataira természetesen még visszatérek, most azonban inkább a sajtó egy másik — a szláv és magyar lapok szempontjából közös — sérelméről kívánok néhány szót szólni. Talán nem is nehéz eltalálni, hogy a cenzúra bevezetéséről van szó. Szerbia alkotmánya ugyan szavatolta a sajtószabadságot, de a kormány a háborús körülményekre való tekintettel mégiscsak előszedte a lomtárból ezt a megszorító intézkedést. Igaz, hogy egyrészt megszűnt a politikai lapoknak a háború előtti Magyarországon bevezetett kauciója, viszont a cenzor ceruzája igen gyakran beleszabdalt az újságcikkekbe, sőt nem voltak ritkák az elkobzások sem. Az első időben nagy fehér foltok jelezték az újságban a cenzor működését, később azonban elrendelték, hogy a kicenzúrázott részek helyét nem szabad üresen hagyni, hanem be kell tölteni más anyaggal. Persze ez sem nagyon tűntette el a cenzúra nyomait, mert hát a szerkesztők ilyenkor leginkább olyan tartalékanyagot tettek a lapba, amelyről már messziről leritt a turpisság. Ily módon került néha novella, sőt vasúti menetrend is az első oldalra — minden külön aktualitás nélkül. 1919. július 26-án ugyan a Neven örömmel közölte egyik hírének címében, hogy megszűnik a cenzúra, a hírből azonban kiderült, hogy csak a külföldre irányított levelek cenzúrázásának megszüntetéséről van szó, de — legalább is a remény szerint — rövidesen sor kerül az újságok cenzúrázásának megszüntetésére is.

Persze sok víznek kellett még lefolynia a Dunán, míg valóban sor került — legalább is ideiglenesen — erre az intézkedésre. Addig még sok-sok panasz elhangzott az újságok részéről. A Neven például egy hírben így kesereg:⁷

„A magyar újságok cenzúrázása. Mint halljuk, megszüntették a Magyarországról érkező lapok cenzúrázását, a mi hazai lapjainkat viszont nagyon is cenzúrázzák.

Nem tudom, ki adta ki ezt a rendelkezést, de mindenképpen nagyon remek ember lehet, akinek több bizalma van Horthy újságjaiban, mint a mi jugoszláv lapjainkban. E logika szerint hazánk érdeke szempontjából nagyobb szükség van a magyar sovínisza sajtó írásaira, mint a jugoszláv lapok írásaira. Az egészséges logika egyébként azt követelné meg, hogy a magyar lapokat cenzúrázzák, a jugoszlávokat viszont ne. Jól tudjuk azonban, hogy az egészséges logika és a jugoszláv kormány két ellentétes fogalom, s ezért egyáltalán nem csodálkozunk ezen a rendeleten.”

Persze vannak másféle panaszok is a cenzor kíméletlen működésére. A Bácsmezei Napló például ezzel a magyarázattal szolgál olvasóinak 1920. október 1-én a lapban mutatkozó visszásságokra vonatkozóan:

„A mi lapunk késedelmes előállítása s a cikkek egyes részei között mutatkozó összefüggéstelenségek tőlünk kívül álló okok miatt következtek be. A cenzúra törlése következtében egyes cikkek engedélyezett részeit kénytelenek voltunk egyszerűen összetolni.”

És lapozzuk fel megint a Neven! Íme:

„Fölemeltük szavunkat az ellen, hogy Szabadkán a főispáni hivatal végezze a cenzúrát a bíróság helyett. Annak idején előterjesztettük indokainkat és bizonyítékainkat, hogy a cenzúrázást — amennyiben államunk érdeke ezt megköveteli — a bírák végezhetik legjobban.

Nem ringattuk magunkat illúziókban, hogy írásunk eredményeképpen a cenzúra a bírák kezében marad. A cenzúra azonban a mai napon is bizonyítja, hogy teljesen igazunk volt.”

És itt a cenzúra működésének beszédes tanúságaként egy fehér folt következik a hírben, majd így hangzik a további szöveg:

„Térjünk át a tényekre.

A Neven tegnapi számában kidobott a cenzúra egy cikket, amelyet minden kommentár nélkül, szóról szóra egy belgrádi napilapból vettünk át, de ugyanez megjelent nemcsak egy, de több belgrádi lapban is. A cenzor arra a következtetésre jutott, hogy a cikk kommentár nélkül nem jelenhet meg.”

„A Nevennek nem szabad megírnia azt, ami megjelent a belgrádi, zágrábi és más lapokban. Vajon Szabadka nem tartozik Jugoszláviához?

Igy fest az egyenjogúság és az egység, amit a demokraták olyan gyakran hangsúlyoznak.”⁸

1921-ben egyébként különösen az ellenzéki lapok részéről sok támadás érte a sajtószabadság megnyirbálását. Az újságírók szervezete kollektíven is fellépett a cenzúra ellen, s a jugoszláv újságírók egyesülete 1921-ben Splitben megtartott első értekezletén nyilvánosan elítélte. Hogy a cenzúra elítélésének kifejezésre juttatásában milyen hangot engedett meg magának a sajtó, az jól látszik a Balkan című lapnak abból a cikkéből, amelyet a Neven is idézett 1921. szeptember 15-i számának 1. oldalán:

„Népünk igen jól állapítja meg: ha a cigány hatalomra tesz szert, először is saját apját akasztja fel.

Svet. Pribičević belügyminiszter, egyébként újságíró, mint ő magáról állítja egyik legutóbbi interjújában, mint miniszter el akarja fojtani a sajtó szabadságát. Igaz, tetszetős cégér alatt teszi ezt: harc a sajtószabadsággal való visszaélés ellen és az állami és nemzeti egység őrzése.”

Úgy látszik, az általános felháborodás végül is meghozta gyümölcsét. 1921. június 29-én ugyanis a szabadkai főispán a következő leirattal fordult a polgármesterhez:⁹

„A mai nappal megszűnik Szabadkán minden napi- és hetilap előzetes cenzúrázása.

Mától kezdve további rendelkezésig a következő rendelkezések érvényesek a cenzúrára vonatkozóan (az 1914. évi XIV. t. c. 7. §):

1) Minden politikai napilap köteles ezentúl számainak kinyomása után, de még az expedíció, azaz az utcai terjesztés előtt két példányt beterjeszteni a főispáni hivatalhoz az aznap kinyomott lapból, és csak az expedíció és a terjesztés jóváhagyása után küldheti szét a lapokat.

2) Minden időszaki, vagy hetilap, tekintet nélkül arra, hogy politikai, szépirodalmi vagy szaklapról van szó, köteles szintén e rendelkezés 1. pontja értelmében eljárni.

3) A plakátokra, színlapokra és általában a köznyomtatványokra vonatkozóan továbbra is az eddigi rendelkezések maradnak érvényben, azaz előzetes cenzúra alá esnek a politikai hatóságok részéről.

Bárki is vét e rendelkezés ellen, kihágást követ el, és szigorú büntetésben részesül, és pénzbírságot kell fizetnie, ismétlődés esetén pedig az illető lap betiltatik.”

A rendeletet Paja Dobanovački főispán írta alá.

És hogy a továbbiakban milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak felsőbb helyen a sajtószabadság formai részének, arra vonatkozólag jó példa az a körlevél, amelyet a belügyminisztérium intézett 1921. október 13-án a főispánokhoz és polgármesterekhez. Ebben a körlevélben ugyanis egyebek között ezt olvashatjuk:¹⁰

„... ha egy lapot az alkotmány 13. illetve 138. szakasza alapján elkoboznak, akkor az elkobzott lap azzal a dátummal és számmal megjelent minden kinyomott példányt le kell foglalni, s eszerint az elkobzott lapnak ezzel a dátummal és számmal megjelent példánya ténylegesen nem is létezik többé. A kifejtettek alapján az illető lapnak minden más, jövőbeli, utólagos, vagy soron következő kiadását külön új, az elkobzottól teljesen független számnak kell tekinteni. Minthogy pedig az alkotmány 13. szakasza értelmében békeidőben cenzúra nem létezik, az illető lapnak ebben az új, külön kiadásában nem lehet semmiféle jelzés, vagy üres hely kihagyása, és semmiféle olyan megjelölés, hogy: ELKOBOTVA, mert az azt jelentené, hogy az illető lapnak ez a száma cenzúráznak lett volna alávetve, amit azonban az alkotmány 13. szakaszának határozott rendelkezése teljesen kizár.”

Hát igen, a formaságra ügyelni kell, sokkal inkább, mint a lényegre. Ha nem az elkobzott szám az ilyen rendelkezések ellenére sem szűnt meg tel-

jesen. Hogy fennmaradjon legalább a nyoma, arról egy régebbi, 1919. évi belügyminiszteri rendelkezés gondoskodott, amely a Narodna biblioteka, azaz a Nemzeti Könyvtár nyomtatványanyagának biztosítása érdekében még 1919. március 6-án arra hívta fel a főispánok és polgármesterek figyelmét, hogy minden nyomdának kötelessége, hogy valamely nyomtatványának megjelenése után legkésőbb öt nappal a helyi rendőri hatóságok útján juttasson el a Narodna biblioteka részére minden nyomtatványból 3—3 példányt.¹¹ Ezeket a beküldött példányokat külön, fehér papíron kellett nyomni, és a leirat külön hangsúlyozta, hogy a Narodna bibliotekának meg kell kapnia minden kinyomott dolgot, tekintet nélkül arra, hogy elkobozták-e vagy sem. „Ha valamely könyvben vagy újságban letiltottak valamely részt vagy cikket, a Narodna bibliotekának küldött példányokban benne kell lenniök a letiltott részeknek és cikkeknek is.”

A Narodna bibliotekának küldött példányok mellett azonban külön egy-egy példányt kellett kapnia minden politikai lap kinyomott számaiból a belügyminisztériumnak is, mint erről a 222/1919 eln. szám alatt iktatott belügyminisztériumi leirat intézkedett.

Visszatérve azonban magára az 1919. évi helyzetre, hadd említsem meg, hogy Joso Šokčić kéziratos sajtótörténetében egyebek között azt írja, hogy 1919 elején a katonai hatóságok államellenes tevékenység miatt betiltottak minden magyar lapot Szabadkán, úgyhogy hosszú időn át csak egy lap jelent meg: a szláv Neven. Egyéb jelek alapján én magam is elfogadtam részben ezt a megállapítást, és Szabadka sajtótörténetének első kötetében valahogy szintén úgy érezhető a zárófejezetből, hogy a város egy ideig magyar lapok nélkül maradt. A pontos helyzetet ma már nehéz megállapítani, tekintettel arra, hogy ebből az időszakból csak elvétve maradtak meg példányok az akkori magyar napilapokból, a jelek azonban arra mutatnak, hogy Szabadka sohasem maradt teljesen magyar lap nélkül. Ezt látszik bizonyítani egy, a belügyminisztériumhoz intézett régi polgármesteri felirat is.¹²

A belügyminisztérium Bácska, Bánát, és Baranya területére illetékes ügyosztálya ugyanis 1919. március 7-én a következő távirattal fordult a polgármesterhez:

„Felhívom, hogy haladéktalanul terjessze fel minden, területén megjelenő idegen lap jegyzékét, valamint tegyen javaslatot, hogy e lapok közül melyeket kellene betiltani a jelenlegi államberendezés ellen folytatott agitációjuk miatt.”

A polgármester még ugyanazon a napon elküldte a következő választ Belgrádba:

„Hivatkozással az 1922/19 számra, van szerencsém értesíteni Önt, hogy Szabadkán ez idő szerint még két magyar lap jelenik meg, éspedig: a Szabadkai Újság és a Délvidék, ezek azonban jelenleg a szigorú cenzúra miatt semiféle agitációt nem fejthetnek ki, de ismervén őket és szerkesztőségüket, sajtószabadság esetén minden bizonnyal nagy agitációt fejtenének ki mai állami berendezésünk ellen.”

Betiltásáról azonban szó sincs, és a belügyminisztérium is tudomásul vette ezt a jelentést. Egyébként ugyanezek a lapok, vagyis a Neven, a Délvidék és a Szabadkai Újság jelentek meg 1919. július 1-én is (nem számítva persze a kisebb időszaki lapokat!), mint a polgármesternek a helyőrségparancsnoksághoz intézett átiratából is látszik.¹³

1. Joso Šokčić: *Sto godina štampe u Subotici (1848—1948)* Kéziratban a Szabadkai Városi Könyvtárban.

2. A Neven betiltása. Hirlap, 1921. XII. 24. 3.

3. *Kakvu štampu trebamo? (Milyen sajtóra van szükségünk?)* Naše slovo, 1936. III. 1. 1.

4. Szociáldemokrata pártkongresszus Szabadkán. Szabadkai Újság, 1919. III. 25. 1.

5. *Naš jezik u uredima (Nyelvünk a hivatalokban)*. Neven, 1919. VII. 4.

6. *Bunjevci i cirilica (A bunyevácok és a cirillbetűk)*. Neven, 1919. VIII. 12. 4.

7. *Cenzurisanje mađarskih novina (A magyar újságok cenzurázása)*. Neven, 1920. X. 24. 3.

8. *Cenzura i jedinstvo (A cenzúra és az egység)*. Neven, 1921. I. 6. 2.

9. Szabadkai Városi Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár) 1024/21 eln.

10. U. o. 1634/21 eln.

11. U. o. 758/19 eln.

12. U. o. 451/19 eln.

13. U. o. 1301/19 eln.